

en of beelden, maar een forum. Daarmee wil David het Disneyland van de kunst bestrijden dat documenta was geworden.

'Kunst is niet per se een kunstvoorwerp', zegt David. Misschien is in Gaza of Mozambique niet een schilderij of een beeld belangrijk maar een boek of een website. 'Het boek', aldus nog David, 'is net als een expositieruimte ook een ruimte.' Daarom spelen discussieteksten een uiterst belangrijke rol op de Kasselse tentoonstelling.

'Kassel is in zijn lelijkheid exemplarisch voor deze eeuw', verzuchtte ze in een interview met de Nederlandse krant *NRC Handelsblad*. 'De stad is in de oorlog platgebombardeed en de reconstructie ervan is een voorbeeld van een urbaan en menselijk project dat niet heeft gewerkt.' Ze wil laten zien hoe de kunst zich verhoudt tot die historische en urbane gegevens. 'Een meerderheid van de werken die ik heb gekozen is geïnspireerd door de situatie van de stad aan het eind van de eeuw. Dat is in deze tijd van globalisatie een gemeenschappelijke situatie voor de meerderheid van de mensheid. Kassel is everywhere/nowhere.'

Paul Depondt

Documenta, Kassel, tot 28 september 1997.
Internet: <http://www.documenta.de>

Eigentijdse exlibriskunst

De beeldende kunst vertoont op het eind van dit millenium een verscheidenheid aan stijlen die zijn weerga niet kent in de kunstgeschiedenis. Meer dan ooit is er nu sprake van een belle époque. Terwijl de modernismen nog naklinken, is het feest van het postmodernisme reeds in de jaren tachtig begonnen.

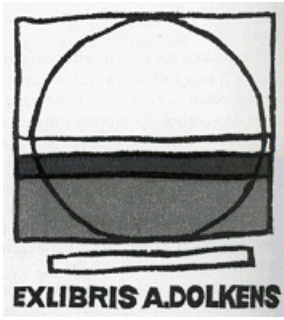
Het publiek maakt gretig gebruik van de vervagende grenzen der -ismen, het laat zich nog nauwelijks iets dicteren en kiest naar eigen goeddunken en smaak.

In de exlibriskunst wordt de keuze bovendien verruimd doordat in de jaren negentig de gemakkelijke contacten met Oost-Europa er toe geleid hebben dat een overvloed van grafici uit die landen hun werk onder de aandacht kan brengen van exlibrisliefhebbers in het westen. Het heeft er alle schijn van dat deze kunstenaars gemakkelijk kunnen omgaan met de wensen van de opdrachtgever.

De toegepaste grafische kunst, waaronder de exlibriskunst, is een gebonden kunst. De avantgarde kunstenaars van het modernisme hadden er vaak weinig behoefte aan om zich te laten afremmen door de behoudende instelling van opdrachtgevers. Naar de opvatting van menig opdrachtgever dient een exlibris een persoonlijk boekmerk te zijn. In dit boekmerk moeten een aantal zaken, zoals beroep of liefhebberij, duidelijk geëtaleerd worden zodat ze voor iedereen herkenbaar zijn.

Wanneer een kunstenaar deze traditie tracht te doorbreken en naar een nieuwe vormgeving zoekt, kan dat verzet oproepen. Zo schreef een der leden van Exlibriswereld, de Nederlandse Vereniging voor Exlibris en andere Kleingrafiek, een paar jaar geleden in het tijdschrift van deze vereniging naar aanleiding van de exlibris van de Nederlandse kunstenaar Cees Andriessen: 'Ik vind de bladen van Andriessen geen exlibris. Ze schijnen iets te vertellen over de hobby of de werkzaamheden van de eigenaar, maar voor mij zijn het zoekplaatjes, die men zelfs op een lange winteravond nog niet kan oplossen'.

Cees Andriessen is een van de grafici die in de afgelopen jaren de kenmerken van het modernisme in het exlibris heeft geïntroduceerd. Hij snijdt in linoleum de boekmerken waarin vorm, lijn, kleur en letter de autonome aspecten zijn. De exlibris van Andriessen pretenderen niet meer te zijn dan dat ze laten zien. Zijn materiaal behoudt de eenvoud tijdens het snijden. Hij verdoezelt niet dat er een brokkelige rand van vlak of lijn ontstaat. Daardoor geeft hij aan zijn grafiek een subtiel persoonlijk handschrift mee, zonder dat hij in uitbundige expressie vervalt. Bovendien zijn de exlibris die

Cees Andriessen, 'Exlibris A. Dolkens', Linosnede, 2 kleuren/2 blokken.

hij maakt van een dusdanig formaat dat ze echte gebruiksgrafiek genoemd kunnen worden.

Over het formaat van een boekmerk is de laatste jaren een discussie gaande. Vanzelfsprekend is iedereen van mening dat een boekmerk ook in een boek gekleefd dient te worden. Maar met name de Oost-Europese grafici hebben een voorkeur voor exlibris die, wat betreft het formaat, soms nauwelijks in een boek passen. Toch zijn er veel exlibrisliefhebbers die dergelijke grote bladen graag hebben. Exlibris worden namelijk door verzamelaars geruild en grote bladen zijn als prestige-object gewild.

Exlibriswereld organiseerde in 1995 een exlibriswedstrijd waarbij in het reglement bepaald werd dat de ingezonden boekmerken niet groter mochten zijn dan 63 vierkante centimeter. Voor veel grafici en opdrachtgevers was dat een onoverkomelijke barrière. Toch deden nog honderd kunstenaars uit de hele wereld mee.

Geheel in de lijn van de verwachting waren de meeste van de ingezonden exlibris uitgevoerd in de etstechniek. Veel opdrachtgevers prefereren de laatste twintig jaren deze techniek boven de hoogdruk. Op de eerste plaats biedt de etstechniek de graficus de mogelijkheid om een schilderachtige voorstelling te maken, die nog kan worden versterkt door het gebruik van aquatint. Deze sfeervolle beelden kunnen bovendien door kleuren geaccentueerd worden zodat de opdrachtgever bij het zien van het resultaat de adem inhoudt van bewondering.

Het werd echter een hoogdrukexlibris van Gennadi Pugachevsky uit Kiev dat de eerste prijs won. De hoogdruk is de oudste druktechniek. Pugachevsky gebruikt als materiaal geen hout, zoals eeuwen gebruikelijk was, maar plastic. De traditionele houtgravures zijn in zwart-wit. Het exlibris van Pugachevsky daarentegen is kleur. Hij gebruikte vijf blokken, elke blok voor een andere kleur. Deze vijf gravures drukte hij over elkaar af. Het resultaat is een sfeervolle verbeelding die geïnspireerd is op het lied *Light in dark* van de Belgische jazz-zangeres Viktor Lazlo.

Opdrachtgevers hebben vaak een voorkeur voor kleurrijke boekmerken. Grafici die de ets-, litho- of zeefdruktechniek beoefenen kunnen gemakkelijk aan deze vraag voldoen.

De Vlaamse kunstenaars Beniti Cornelis en Martin Baeijens maken dergelijke exlibris in de zeefdruktechniek. Het grafisch werk van de Mechelse kunstenaar Beniti Cornelis doet, op

Beniti Cornelis, 'Exlibris Agaath van Waterschoot', zeefdruk. © SABAM België 1997

het eerste gezicht, denken aan een spontane uitbarsting van action-painting. Het is niet zo vreemd dat zijn zeefdrukken een schilderachtige expressie uitstralen, want Cornelis is op de eerste plaats schilder. Net als op zijn doeken komt in zijn prenten een stortvloed aan tekens voor. Tekens die de echo's zijn van introverte gesprekken die de kunstenaar met zichzelf voert op zijn rondgang door de oude stad of in de stilte van zijn atelier. Wanneer Beniti Cornelis een exlibris maakt kijkt hij de opdrachtgever eerst recht in de ogen. Hij observeert en creëert daarna met zijn poëtische tekens en visueel sonnet als boekmerk. De zeefdruktechniek biedt hem de mogelijkheid om de schilderachtige werkwijze over te brengen op zijn prenten.

Martin Baeijens uit Smetlede, docent aan de kunstacademie te Gent, maakt al exlibris sinds de jaren zestig. Aanvankelijk graveerde hij vele boekmerken in hout maar omstreeks

1985 begon hij met zeefdrukexlibris. Vanaf het begin vielen zijn exlibris op door de geabstraheerde vormen en sinds hij de zeefdruk is gaan toepassen versterken de kleuren deze abstracties. Het boeiende bij de boekmerken van Baeijens is de werkwijze waarop hij figuratieve aspecten opneemt in het spel van vorm, lijn en kleur. Ze dringen zich niet op maar stimuleren

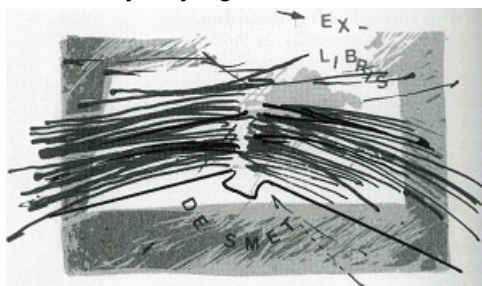
de fantasie van de beschouwer. De fantasie wordt eens te meer geprikkeld door de gewaagde vormcontrasten. De combinatie van cultuur en natuur is voor Baeijens een voortdurende uitdaging. Martin Baeijens schildert en maakt grote prenten. Maar dat is voor hem geen belemmering om op enkele vierkante centimeters een boekmerk gestalte te geven waarin de hedendaagse vitaliteit is samengebond.

De traditie speelt een grote rol in de grafische kunst. Op de eerste plaats is het maken van grafiek gebonden aan specifieke technieken die bepaalde vaardigheden vereisen. Kopergravures, litho's of mezzotinten ontstaan niet spelenderwijs. In de jaren vijftig tot tachtig was er bij veel jonge kunstenaars in West-Europa weinig behoefte om zich de moeilijke grafische vaardigheden aan te leren. Zodoende dreigden technieken zoals de hout- en kopergravure te verdwijnen. Sinds de jaren tachtig is op verschillende academies de belangstelling voor grafiek weer toegenomen. Contacten met academies in Oost-Europa hebben hier tot bijgedragen.

Vijf jaren geleden vestigde Peter Lazarov, een jonge Bulgaarse graficus, zich in Nederland. Inmiddels heeft hij de Nederlandse nationaliteit verkregen. De kwaliteit van zijn houtgravures trok vanaf het begin de aandacht van liefhebbers der grafische kunst. Voor velen heeft hij inmiddels een boekmerk gegraveerd.

Hij is geobsedeerd door negentiende-eeuwse houtgravures zoals Gustave Doré en hij streeft er naar om in zijn gravures een soortgelijke sfeer en perfectie te bereiken. Door zijn werk is in Nederland en Vlaanderen een hernieuwde belangstelling voor de hoogdrukexlibris gestimuleerd. Zijn interesse voor het werk van de oude meesters maakt Peter Lazarov tot een specifiek vertegenwoordiger van het postmodernisme.

In 1948 behoorde de kopergraveur Wim Zwierts tot de drie Nederlandse grafici die deelnamen aan de Prix de Rome voor de grafiek. Alhoewel zijn inzending niet werd bekroond, verwierf hij als jonge kunstenaar alom bewon-

Martin Baeijens, 'Exlibris Desmet', zeefdruk © SABAM België 1997

dering voor zijn werk. Tot op heden geniet hij in het exlibriswereldje een uitstekende reputatie. Reeds in 1945 graveerde hij zijn eerste boekmerk en sindsdien heeft hij er een paar honderd gemaakt. Maar omstreeks 1992 begon hij naast zijn burijn de computer te gebruiken voor het vervaardigen van exlibris en andere kleingrafiek. Uiteraard was hij niet de eerste die computere-exlibris is gaan maken, maar het feit dat een gerommeerd koper- en houtgraveur op zeventigjarige leeftijd aan zo'n totale vernieuwing begint, verbaast velen. Zoals bij elke vernieuwing in de beeldende kunst zijn er ook ten aanzien van de computere-exlibris die Wim Zwierts maakt, voor- en tegenstanders. De tegenstanders oordelen op de eerste plaats dat de computer geen gereedschap is om een grafische techniek te beoefenen en dat de computerprint geen grafiek is. De voorstanders zien in de kleurrijke computere-exlibris van Zwierts een eigentijdse vorm van vlakdruk en ze vinden dat de computer een beeldend gereedschap kan zijn gelijk een potlood, penseel of burijn.

Sinds de tijd dat de offset en nadien de computer het loden tijdperk in de drukkerijen voorgoed hebben uitgewist, is er weer belangstelling voor de oude druktechnieken en het werken met de drukpersen. Grafische musea en grafische werkplaatsen treft men in verschillende plaatsen aan. Kunstenaars en amateurs werken daar met het oude materiaal en machines. De tijd van Hendrik Werkman, de periode van de typografische experimenten, is teruggekeerd. Een interessant voorbeeld van een eigentijds typografisch exlibris maakte de amateur-typograaf Dick Ronner in 1995 voor

Peter Lazarov, 'Exlibris Pieter Jonker', houtgravure.

professor dr. Ate Zukhoff, de grote Werkmankenner.

De belangstelling voor het exlibris is tegenwoordig groot. Dat komt ondermeer doordat er steeds weer nieuwe grafici, met andere boekmerken, zich aandienen.

Om de twee jaar wordt er, ergens ter wereld, een internationaal exlibriscongres gehouden waar honderden liefhebbers van exlibris elkaar treffen en ideeën uitwisselen over kunstenaars, technieken en stijlen. Bovendien heeft bijna ieder land in Europa een exlibris-vereniging en jaarlijks worden door deze verenigingen bijeenkomsten georganiseerd.

Voor veel verzamelaars zijn exlibriswedstrijden een impuls voor het laten vervaardigen van een boekmerk. De stad Sint-Niklaas organiseert, in samenwerking met het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, iedere twee jaar een exlibriswedstrijd. Vorig jaar konden exlibris met het thema sprookjes en sagen worden ingezonden. De vereniging Tiecelijn-Reijnaert schreef in 1996 een wedstrijd uit met, hoe kan het anders, de vos Reijnaert als onderwerp. De stad Damme hield in 1997, met medewerking

Wim Zweers, 'Exlibris Evert Veldhuizen', computerdesign. © SABAM België 1997

van Uilenspiegels Kring, een internationale exlibriswedstrijd 'Tijl Uilenspiegel'.

Oprachtgevers, geboeid door het verhaal en met belangstelling voor de literaire cultuur van hun land, zullen bij dergelijke wedstrijden een extra stimulans krijgen om literaire boekmerken te laten maken. Uiteraard is het te hopen dat al deze exlibris ook hun weg vinden naar het betreffende boek.

Het is zinvol om tenslotte even stil te staan bij de grote hoeveelheid kleingrafiek die in de exlibriskunst jaarlijks rechtstreeks van kunstenaar naar opdrachtgever gaat. Er zijn weinig

of geen disciplines in de beeldende kunst waar zoveel kunstwerken op deze wijze hun weg vinden.

Wanneer kunst een vorm van communicatie is dan geldt dat in belangrijke mate voor exlibris. Bovendien wordt dit communiceren in een democratische context geplaatst, want bij de totstandkoming van een boekmerk kan de beïnvloeding tussen kunstenaar en opdrachtgever wederzijds zijn.

J. van Waterschoot